

לסעודה זו, כנראה כדי שהאבלים היורשים לא יתעצלו בכך.

על כן נראה שסעודה זו שנהגו חלק מהאבלים לעשות בליל השבעה או ביום השבעה אינה בגדר 'סעודת הבראה', אף אם היא נקראת כך [אולי בטעות] בלשון העם. למעשה המנהג הקדמון המוזכר לעיל זהו בדיוק המנהג הרווח היום בקהילות הספרדים, לערוך סעודה גדולה בליל השבעה אחר סיום הדרשות ולימוד התורה לכבוד הנפטרים.
בועז מרדכי, נריה

* * *

עוד בעניין יום פטירת רחל אמנו

תגובה למאמרו של הרב משה צוריאלי 'בירור יום פטירת רחל אמנו', המעין גיל' 231 [תשרי תש"פ] עמ' 404-406.

במאמרו תהה הרב צוריאלי אודות מקורותיו של הילקוט שמעוני, בו נכתב שבנימין נולד ב"א במרחשון, והפנה ע"פ המהדיר למדרש "תדשא" המכונה גם בשם "מדרש פנחס בן יאיר" (אותו לא הביא הרב צוריאלי בלשונו). על סמך ההבדלים שבין שני המדרשים, העלה הרב צוריאלי סברא חריפה שאולי במדרש תדשא (שבו לא נזכרה לידת בנימין) נאמר במקור "החודש השני", ולפי הצעתו "החודש השני" פורש בטעות ע"י המעתיק של ילק"ש כחודש מרחשון ולא כחודש אייר. לפי זה שיטת מדרש תדשא בעצם עולה בקנה אחד עם שיטת מדרש בראשית רבה, שרחל נפטרה באביב ולא בסתיו.

רציתי לציין שכנראה המקור למדרש תדשא והילקוט שמעוני המאוחרים יחסית²⁶ נמצא בספר היובלים הקדום²⁷, שם כתוב: 'ותלד רחל בלילה בן ותקרא שמו בן עניי כי הקשתה בלדתה, ואביו קרא שמו בנימין, באחד עשר לחודש השמיני בשנת אחת לשבוע השישי ליובל ההוא. ותמת שם רחל, ותקבר בארץ אפרתה היא בית לחם, ויצב יעקב מצבה על קבר רחל בדרך על קברה'. (ספר היובלים לב, לג-לד, בתוך הספרים החיצונים מהדורת אברהם כהנא). או בלשון דומה: 'ותלד רחל בלילה בן ותקרא שמו בן אוני כי קשתה בלדתה, ואביו קרא את שמו בנימין, ביום אחד עשר לחודש השמיני בשנת אחת לשבוע השישי ליובל הזה. ותמת רחל, ותקבר בארץ אפרתה היא

26 עריכתו של מדרש תדשא משוערת למאה העשירית (סוף תקופת הגאונים). לסקירה ממצה ועדכנית על מדרש זה ראו אצל ע' רייזל, מבוא למדרשים, אלון שבות, תשע"ג, מדרש תדשא או ברייתא דרבי פנחס בן יאיר, עמ' 411-414.

27 שנכתב כנראה בתקופת החשמונאים (במאה השנייה לפני הספירה). ראו עוד במבוא לספר היובלים מהדורת ורמן).

בית לחם, ויצב יעקב מצבה על קבורת רחל בדרך על קברה' (שם, הספרים החיצונים, מהדורת הרטום, תל-אביב תשכ"ט). ובלשון קצת אחרת: 'ותלד רחל בן בלילה הזה ותקרא את שמו בן אוני כי נעצבה בעת לדתה, ואביו קרא שמו בנימין, **ביום העשירי לחודש השמיני** בשנה הראשונה בשבוע השישי ליובל הזה. ותמות רחל שם, ותקבר בארץ אפרתה היא בית לחם, ויבן יעקב בקבר רחל מצבה בדרך על קברה (שם, ספר היובלים, מהדורת כנה ורמן, ירושלים תשע"ה. וכבר ציינה שם ורמן בהערה מס' 29 את האפשרות לגרוס גם "אחד עשר").

הסיפור על מועד לידתו של בנימין בספר היובלים מסיים את רשימת תאריכי לידתם של כל השבטים, שנזכרה כבר שם בפרק כח. מסיבות מובנות חרג סיפור לידתו של בנימין מהרשימה הנ"ל ונזכר רק בפרק לב. השוואת מועדי לידתם של השבטים בין הנאמר בספר היובלים ובין הנאמר בילק"ש ובמדרש תדשא נמצאת בטבלה הבאה. בחינת **חודשי לידתם** של השבטים מראה התאמה של 100% בין הילק"ש לספר היובלים, והתאמה של כ-70%²⁸ בין מדרש תדשא לספר היובלים.

מועד לידת בני יעקב, בחיבורים השונים

ספר היובלים (מהד' ורמן)	תדשא (מהד' עפשטיין')	ילק"ש (מהד' הימן)
ויפתח ה' את רחם לאה ותהר ותלד ליעקב בן ויקרא שמו ראובן, בארבעה עשר לחודש התשיעי... (כח, 11)	ראובן נולד ביום י"ד לחודש הט'	ראובן נולד ב"ד בכסליו
ותלד ליעקב בן שני ויקרא שמו שמעון, בעשרים ואחד בחודש העשירי (כח, 13)	שמעון נולד בכ"א לחודש ה'	שמעון נולד בכ"ח בטבת
ותהר ותלד לו בן שלישי ויקרא שמו לוי. באחד בחודש הראשון (כח 14)	לוי נולד בא' לחודש הא'	לוי נולד ב"ו בניסן
ותלד בן רביעי ויקרא שמו יהודה בחמישה עשר לחודש השלישי (כח, 15)	יהודה נולד בט"ו לחודש השלישי	יהודה נולד בט"ו בסיון
ותהר ותלד לו בן. ויקרא שמו דן בתשעה בחודש השישי (כח, 18)	דן נולד בט' לחודש השישי	דן בט' באלול

28 את אי ההתאמה בין המקורות בחודשי לידתם של נפתלי גד ויוסף, ניתן להסביר (לפחות בחלק מהמקרים), ואכמ"ל.

נפתלי נולד בה' בתשרי	נפתלי נולד בה' לחודש השלישי	ותלד בן שני ליעקב ותקרא רחל שמו נפתלי, בחמישה לחודש השביעי (כח, 19)
גד בי' במרחשון	גד נולד בי' לחודש השביעי	ותהר ותלד בן ותקרא לאה את שמו גד בשנים עשר לחודש השמיני (כח, 20)
אשר בכ' בשבט	אשר נולד בב' לעשתי עשר חודש	ותלד לו בן שני ותקרא לאה שמו אשר, בשני לחודש האחד עשר (כח, 21)
יששכר נולד בי' באב	יששכר נולד בד' לחודש החמישי	ותהר ותלד ליעקב בן ויקרא שמו יששכר בארבעה בחודש החמישי (כח, 22)
זבולון בז' בתשרי	-	ותהר ותלד תאומים בן ובת ותקרא שם הבן זבולון והבת דינה שמה, בשביעי בחודש השביעי (כח, 23)
-	יוסף נולד בכ"א לחודש השביעי	ותהר ותלד בן ותקרא שמו יוסף באחד בחודש הרביעי (כח, 24)
בנימין נולד בי"א במרחשון	-	ותלד רחל בלילה בן ותקרא שמו בן-אוני כי קשתה בלדתה ואביו קרא את שמו בנימין ביום אחד עשר לחודש השמיני (לג, לג)

על הזיקה שבין רשימת תאריכי לידת השבטים שבמדרש תדשא לרשימה שבספר היובלים כבר עמד החוקר אברהם עפשטיין, שכתב במבוא למהדורתו הביקורתית למדרש תדשא:

ראינו שדרך המדרש תדשא היא דרך פרטיית ומיוחדת לו. והוכחנו מזה שהיו לו מקורות שונים מהמקורות שהיו למסדרי שאר המדרשים... המדרש תדשא מונה בסימן ח' את הימים והחודשים שנולדו בהם בני יעקב בזה"ל: ראובן נולד ביום י"ד לחודש הט' ומת בן קכ"ה שנים, שמעון נולד בכ"א לחודש הי' וכו'. וכן מונה אצל כל בני יעקב היום שבו נולדו, ומזה אין זכר בשום מקום, ולקח זה מספר היובלים. ונראה שספר היובלים היה לפני בעל מדרש תדשא בלשון הקודש והעתיק דבריו בלשוננו ממש, כי המדרש תדשא איננו קורא את החודשים בשם הרגיל ניסן אייר וכו', רק מכנה אותם על פי מספרם בחודשי השנה הראשון שני וכו', וזה הוא דרך בעל ספר היובלים, כי הוא מזכיר החודשים תמיד על שם מספרם כמו שנזכרו בהחלקים הקדמונים

שבתנ"ך כדי שיחזיקו אותו לקדמון. ובהערת שוליים מס' 9 על המדרש עצמו (חלק ח - שני הצדיקים, עמ' XXIII) כתב עפשטיין: במדרש תדשא אינו מונה זבולון ובנימין... ובנוגע לבנימין נראה שלא נזכר גם בכתבי היד הקדמונים, כי בכ"ב כתוב על הגיליון: יש אומרים בנימין לא מת ונכנס לגן עדן חי, ומזה מוכח שלא היה לפניו כמה חי בנימין. והטעם לזה כי בספר היובלים בפרק כ"ח מונה חיי השבטים חוץ מבנימין, כי הוא נולד אח"כ בדרך, וממנו יספר אח"כ בפרק ל"ב, ובעל מדרש תדשא העתיק חיי השבטים מפרק כ"ח ושכח להביא חיי בנימין שבפרק ל"ב. ובמהדורה אחרת הוסיף בנימין. הילקוט ור"ב יאמרו כבר ניסן אייר וכו', אך בכל כתבי היד יש בחדש הראשון השני וכו', וזה מוכיח שלקח זה מספר היובלים.

אמנם חוקרים מאוחרים לא קיבלו את הצעתו של עפשטיין אודות הקשר בין מדרש תדשא לספר היובלים וגם הצעות נוספות שלו²⁹, מכל מקום בסוגיא דנן, מועדי לידתם של השבטים, לעניות דעתי השוואתו שרירה וקיימת ומדברת בעד עצמה, כפי שרואים בבירור בטבלה.

לאור הנ"ל ספק אם מדרש תדשא הזכיר את מועד לידתו של בנימין. וגם אם הזכירו הרי שבסבירות גבוהה שזה היה בהתאמה לנאמר בספר היובלים - בחודש "השמיני" ולא בחודש "השני". משום כך אין יסוד להצעתו החריפה של הרב צוריאל המשערת קיומה של גירסא לא מוכחת ומניחה בנוסף טעות היפותטית של מעתיק הילק"ש שפירש "שני" כ"מרחשון" ולא כ"אייר". כידוע, מדרש בראשית רבה משקף את דעת חז"ל, בעוד שספר היובלים משקף שיטה השונה מחז"ל³⁰, ואין צורך להתאמץ ביישוב מקורות הידועים כסותרים.

בהמשך מאמרו הביא הרב צוריאל עוד תימוכין לשיטת בראשית רבה, וסיים במסקנה "...לפי זה נהירת האלפים לקבר רחל ב"א במרחשון אינה מתאימה כלל לתאריך פטירתה של רחל אמנו עליה השלום". חשבתי לציין כאן שני מקורות תורניים-היסטוריים **שמחזקים** את מסקנתו זו: א. בספר "דרכי ציון" (פרקפורט דמיין 1650) לרבי משה פוריית מפראג, נכתב 'קבר רחל הצדקת במרחק מיל וחצי מירושלים, באמצע השדה לא רחוק מבית לחם כמו שנאמר בתורה. בחול המועד של פסח ובל"ג בעומר מרבים לצאת אנשים ונשים, זקנים עם נערים, ישמרם צורם,

29 כמו ש' בלקין, 'מדרש תדשא או מדרש דרבי פנחס בן יאיר - מדרש הלינסטי קדמון', חורב יא, תשי"א, עמ' 52-1. בלקין שם האריך מאוד בביסוס הקשר שבין מדרש תדשא לפילון האלכסנדרוני, אולם קיצר ביותר בביטול שיטתו של עפשטיין, ולא דן בכלל בדימיון הרב שבין רשימות תאריכי לידת השבטים בשני החיבורים. ראו עוד אצל רייזל (לעיל הערה מס' 2).

30 ראו עוד במבוא לספר היובלים מהדורת ורמן, ובמקורות הנוספים אליהם היא מפנה.

לקבר רחל, ברגל או ברכיבה, ושם מרבים בתפילות וגם דורשים דרשות, ורוקדים סביב לקברה, ואוכלים ושותים שם' (תרגום מיידש, בתוך אברהם יערי, מסעות ארץ ישראל, רמת גן 1976, עמ' 301). נמצאנו למדים ממקור זה שמנהג ירושלים באמצע המאה ה-17 היה לציין את יום פטירתה של רחל אמנו בתחילת האביב ובסופו, כשיטת בראשית רבה, ולא בחודש מרחשון כשיטת הילק"ש וספר היובלים. ב. בספר "דברי יוסף" (ירושלים, דפוס ישראל ב"ק, תר"ג-תרכ"ב, חלק ג - פרי תבואה, קבורת רחל) לרבי יהוסף שווארץ (שעלה לארץ מאשכנז ב-1833) נכתב: 'המנהג פה עה"ק ירושלים שילכו ת"ח ויחידי סגולה ביום י"א לחודש מרחשון על קבר רחל, ואומרים שביום הזה מתה. ושאלתים מנין להם זה, ואמרו לי שכן מצאו בספר סדר הדורות. ואמרתי להם לא ירד בני עמכם, אין דעתי מסכמת בזה, כי לא כן הדבר'³²... מעדות זו אנו למדים כי במחצית המאה ה-19 המנהג בירושלים לציין את י"א במרחשון היה רק "מנהגם של יחידים ואנשי סגולה" ולא מנהג כלל הציבור. מעניין לציין כי בתשובתם לשאלתו של הרב שווארץ ציינו חכמי ירושלים לספר "סדר הדורות" - המאוחר³³, ולא למקור הקדום יותר - הילק"ש.

נמצאנו למדים ממקורות אלו כי מנהג ימינו לציין את יום פטירתו של רחל אמנו ע"ה בי"א במרחשון הינו מנהג חדש יחסית. פלא גדול הוא כיצד רבבות משלומי אמוני ישראל מציינים בדביקות מסורת שמקורה בספרים החיצוניים שחז"ל הסתייגו מהם.

ד"ר יהורם לשם, שדה אילן

31 יתכן שכבר בתחילת המאה ה-18 השתנה מנהג זה. פרופ' זאב וילנאי מצטט בספרו מצבות קודש בארץ ישראל (מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"א, עמו צו-צז) מקור מעניין: "בהקדמה לאדרות שנדפסו בשנת תס"ח (1708) מסופר על קדושים "ההולכים לתומם להשתטח על מצבת קבורת רחל אמנו המעטירה, שלוש פעמים בשנה: **בימי אבלה הם המה הימים שבי"ז תמוז עד ט"ב שהיא מבכה על בניה**, ובימי עלייתה בחודש אלול, ובעשרת ימי תשובה, כדי לעוררה בבכיה שתתחנן לפני בוראה על הבנים". אמנם לפי מקור זה לא עלו לקברה באביב, אבל גם לא בי"א בחשוון. יתכן ומנהג ביניים זה מבטא נקודת ציון בתהליך הדרגתי של מעבר מועד העליה לציון מהאביב לסתיו.

32 בהמשך דבריו שם דן ר"י שווארץ באריכות בילק"ש הנ"ל, ומוכיח לדעתו שמדובר בטעות סופר: "לדעתי ברור מה שכתב שבנימין נולד בי"א במרחשון טעות סופר הוא... וחופף מזה לשון הילקוט הנזכר צריך תיקון כי נמצאים בו כמה טעויות והשמטות הרבה... כללו של דבר אין לסמוך על לשון זה לדחות דברי המדרש פסיקתא רבתי, כי אין ספק שבנימין לא נולד ורחל לא מתה בי"א במרחשון. ופלא גדול על הגאון בעל סדר הדורות שהעתיק לשון זה, ולא שם על ליבו ולא השגיח על הטעות הגלוי"...

33 ספר "סדר הדורות" נכתב ע"י רבי יחיאל היילפרין (1660-1746, רבה של מינסק בעת פטירתו). שם (אלף השלישי, בא"ח ר"ח) כתב בקצרה: "בנימין נולד י"א חשוון וחי ק"ט שנים (בחי)". אמנם הוא מאריך שם בבירור שנות חיי בנימין: ק"ט, או קט"ו או קי"א שנים, אבל לגבי מועד לידתו הוא מקצר.